

Fjellmanska gravkoret

Antikvarisk kontroll vid
restaurering 2003–2005

Norr 1:1, Östersunds stad, Östersunds kommun

Christina Persson

RAPPORT – JAMTLI 2010:23
ISSN 1654-2045

Utgivning och distribution:

Jamtli

Box 709

831 28 Östersund

Tel 063-15 01 00

Fax 063- 10 61 68

© Jamtli 2010

Allt kartmaterial från GSD-Fastighetskartan © Lantmäteriverket Ärende
nr MS2006/02204

Omslagsbilder: Fjellmanska gravkoret efter restaureringen (bild
05M11/22)

Redigering och layout framsida: Lena Ljungkvist, Jamtli Förlag

ISSN 1654-2045

Innehållsförteckning

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.....	2
INLEDNING.....	3
FASTIGHETSUPPGIFTER MM.....	4
KARTA.....	5
HISTORIK.....	6
BYGGNADSBESKRIVNING.....	7
GRAVKORETS KONDITION INNAN ÅTGÄRD.....	7
UTFÖRDA ARBETEN.....	9

BILAGOR:

BYGGBESKRIVNING 2001-11-15

FÖRSLAG TILL PLANLÖSNING 2004-04-28

Inledning

Östersunds församling fick av länsstyrelsen tillstånd 2004-12-23 enligt 4 kap 9 och 13 § lagen (SFS 1988:950) om kulturminnen mm att restaurera Fjellmanska gravkoret på Norra begravningsplatsen i Östersund.

Tillståndet gällde även dränering runt koret samt konservering av befintliga sarkofager. Arbetet utfördes efter arbetsbeskrivningar daterad 2001-11-15 av Stig Nilsson, byggmästare och Elof Nilsson, Östersunds församling. Arbetet påbörjades under hösten 2003 och slutbesiktigades 2005-02-07.

Restaureringen av Sam Helldahls kista påbörjades under augusti 2003 av Stig Nilsson. Flyttning av kvarlevorna efter Sara Helldahl till en ny innerkista utfördes av rättsmedicinska avdelningen i Umeå i maj 2004. Anledningen till åtgärden var att gravkoret samt två av sarkofagerna var skadade på grund av att vatten hade trängt in. Restaureringen av gravkoret påbörjades hösten 2004.

Fotografier och arkivhandlingar från arbetet finns arkiverade i Jamtlis arkiv. Filmerna har nummer 04M096, 05M011 och 05M12. I arkivet förvaras även Stig Nilsson dokumentation över arbetet med detaljerade bilder på trälagningsarbetena.

Östersund 2010-08-17

Christina Persson
Antikvarie

Fastighetsuppgifter mm.

Objekt Restaurering av Fjellmanska gravkoret, Grav 50,
Norra begravningsplatsen

Dnr Jamtli 289/2004 F8A

Dnr LST 433-11063-01

Fastighet Norra begravningsplatsen, Norr 1:1,
Östersunds stad och kommun

Uppdragsgivare Östersunds församling
Kyrkogårds- och
fastighetsförvaltningen
Södra Gröngatan 33
831 35 Östersund

Kontaktperson: Bo Engström, 063-19 50 22

Entreprenör

Stig Nilsson Byggservice
Utgård 3462
830 51 Offerdal

Kontaktperson: Stig Nilsson 070-268 70 50

LJ Bygg AB
Snasahögsvägen 1
831 72 Östersund

Kontaktperson: Lennart Jonsson. 070-320 61 74

Bergs plåt
Ångsta 23
830 21 Brunflo

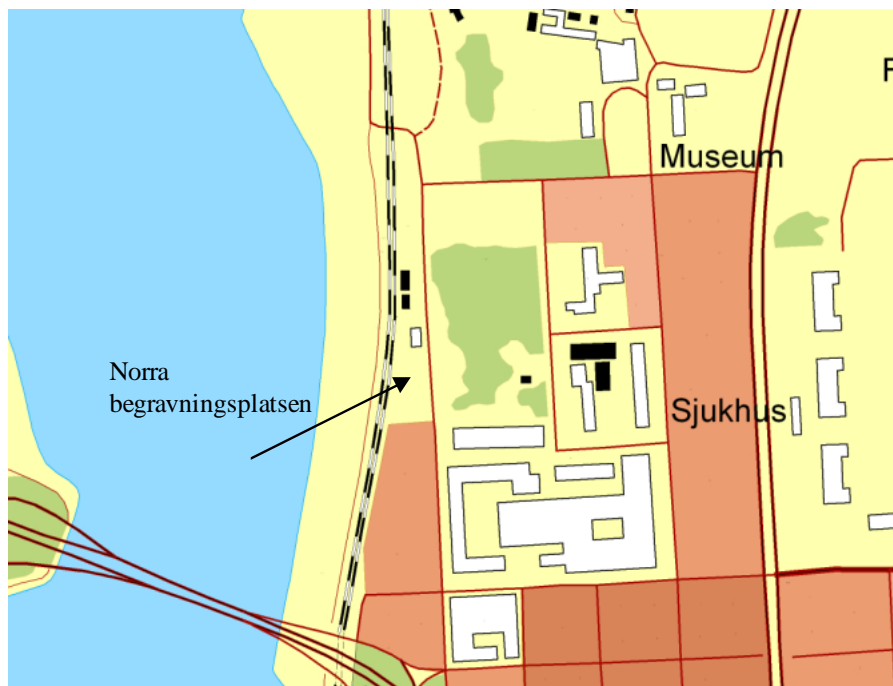
Kontaktperson: Rolf Berg 063-75 31 28

Antikvarie

Jamtli
Box 709
831 28 Östersund

Kontaktperson: Christina Persson, 063- 15 01 26

Karta

GSD-Fastighetskartan © Lantmäteriverket Ärende nr MS2006/02204

Historik

Fjellmanska gravkoret ligger på norra begravningsplatsen i Östersund och uppfördes 1875. Det byggdes för färgaren, rådmannen och bankdirektören Anders Petter Fjellman och hans familj. I gravkoret vilar Anders Petter Fjellman, hans hustru Brita Fjellman samt hans syster Sara Helldahl. Ovanför porten står det "Fjellmanska familjens hvilorum uppfördt år 1875".

Norra begravningsplatsen anlades under 1780-talet och är ett tidigt exempel på kyrkogårdar som anlades utanför städerna enligt upplysningstidens ideal. Begravningsverksamheten flyttades under 1840-talet till Östersunds centrum och kyrkogården vid den nya kyrkan. 1830 började man plantera träd inom området och 1867 upprättades en noggrann trädplanteringsplan som präglar området än idag. Under slutet av 1800-talet flyttades begravningsplatsen tillbaka till norra begravningsplatsen.

Byggnadsbeskrivning

Fjellmanska gravkoret på norra begravningsplatsen i Östersund ligger orienterat i öst-västlig riktning och utgörs av en välvd stenkällare murad av natursten täckt med koppartak. Byggnaden är delvis nedschaktad. Under koppartaket ligger det ursprungliga skiffertaket. På taket över ingången är ett 100 cm högt kors i gjuten konststen uppsatt. Fyra glober, även de i gjuten konststen, är placerade i varje hörn av taket. Fasaden är spritputsad med slätputsade listverk längs takfoten och med kvaderristning runt porten. En trappa av kalksten (3 steg) med stödmurar även de av klaksten täckta av betong leder ner till ingången på västra sidan. På södra, östra och norra sidan av gravkoret ligger stensättningar, varav den östra och norra stentäckningen är helt dolda under marken.

Bild 1. Gravkorets entré innan åtgärd. (bild 04m96/22)

Gravkorets inre är 860 cm långt, 380 cm brett och höjden vid ingången är 155 cm över marknivå. Invändigt är väggarna putsade och avfärgade i en vit kulör. Betonggolvet är troligen gjutet under 1970-talet.

Gravkorets kondition innan åtgärd

Vatten har trängt vid norra väggen liksom i ventilöppningarna på norra och östra sidan. En poppel som planterats vid södra hörnet av koret och till höger om trappan vid blindgången har under åren växt och rötterna tryckt in den högra stödmuren i trappan. Trappan och stödmuren är utöver detta kraftigt åtgångna av mark- och tjältryck. Ytterväggarna har mindre sprickor och pusten har flagnat av på en del ställen. Även avflagningar och sprickor förekommer i putsad takfot. Yttertaket har på några ställen stötskador vid takfot och lossnat på södra fasaden. Innergolvet av betong har sprickor (troligen orsakade av

frostsprängningar i marken) och bomytor.

Bild 2. Gravkorets väggar och tak före åtgärd. De gjutna konststenarna var delvis skadade (bild 04M96/18).

Bild 3. Närbild av den skadade putsen längs takfoten (bild 04M96/20).

Tre sarkofager står inne i gravkoret. De står ojämnt p.g.a. sättningar i underlaget. Sarkofagerna är samtliga tillverkade av ek. Innerkistorna till A P Fjellman och Brita Fjellman är av plåt, möjligen zink. Sara Helldahls innerkista är av trä. Sarkofagerna står uppställda på ett fundament av skifferplattor.

Sarkofagerna är marmorerade med toppiga lock i listverk. Brita Fjellmans och Sara Helldahls ytterkistor har delvis rötskador och listerna sitter lösa. Locket på Brita Fjellmans ytterkista är uppbyggt av både tjockare och

tunnare lister och locket är delat i två delar på höjden, kanske p.g.a. takets låga höjd.

Skadorna på Sara Helldahls ytterkista består av en nästan bortruttnad botten liksom lejonassarna under kistan, en genomruten fotgavel, stora rötskador på vänstra långsidan samt skador på högra långsidan och locket vänstra sida. Skadorna beror på att skiffern under kistan har svällt och fått sarkofagen att luta mot ytterväggen. Innerkistans lock har skador som orsakats genom att långsidornas ytterkanter har täljts av med yxa. En teori är att innerkistan inte fick plats i ytterkistan och att man då tog till denna metod för att kunna lösa problemet.

Utförda arbeten

Markarbetena

En schaktning runt gravkoret har utförts för att frilägga de putsade partierna. Man har även sänkt den befintliga markhöjden mot norrväggen. Vattenavrinning från de stensatta partierna som tagits fram längs byggnadens socklar mot öster och väster har utförts så att vatten kan ledas ut över slänten mot järnvägen.

Utvändiga väggar

Väggarna med yta av spritputs har liksom listverk vid takfot och kvaderristning runt porten lagats med hydrauliskt kalkbruk där det behövts och sedan avfärgats i en ljus kul kulör. Informationsskylten har rengjorts och satts tillbaka på ursprunglig plats vid ingångens vänstra sida.

Bild 4. Gravkorets entré efter åtgärd. Putsen har utvändigt avfärgats (bild 05M11/22)

Yttertaket och globerna

Koppertaket som släppt från den underliggande träbotten har förankrats. Falserna har öppnats och fästs med fästbleck och förankrats i skifferhällarna med skruv på takets södra sida. Plåten är nedböckad för att vattendroppar skall kunna rinna av. Mot öster har den befintligt skadade gavelplåten byts ut mot en ny samt kompletterats där gavelplåt fattats. Ett nytt gavelsprång i plåt har tillverkats och fästs fast. Plåten har utformats lika den befintliga.

Bild 5. Den utbytt gavelplåten mot öster (bild 05M11/25).

Den skadade globen i hörnet C-D har lagats. För att förhindra skador och erosionskador på de fyra globerna vintertid har skyddslådor av pärlspontpanel tillverkats, en för varje glob liksom en för korset. Förlaga har varit de ursprungliga lådorna vilka inte längre används.

Porten

För att skydda gravkoret mot skadegörelse har järnporten förstärkts med ytterligare ett hänglås. Stödmurarna kommer att åtgärdas under våren 2005 då betongen bilas bort och trappan och stödmurarna läggs om. Ingen annan åtgärd av porten kommer att utföras.

Invändiga väggarna

De invändiga väggarna och valvet har borstats rena från lös smuts. Ingen annan åtgärd har utförts.

Golvet i gravkoret

Betonggolvet har bilats bort och ersatts med sorterat gårdsgrus. Därefter har de skifferhällar som stått uppställda i gravkoret lagts som en gång fram till sarkofagerna.

Bild 6. Från vänster till höger står Sara Helldahls sarkofag, Brita Fjellmans sarkofag och Anders Peter Fjellmans sarkofag. Bilden är tagen efter att sarkofagerna åtgärdats. (bild 05M11/6)

Sarkofagerna

De försilvrade namnbrickor liksom kistorna och marmoreringarna har rengjorts.

Locket på Brita Fjellmans ytterkista har lagats. Listerna som locket är uppbyggt av har limmats ihop och en list vid kistans botten har satts fast. En del deformationer efter torkning har inte gått att få tillbaka i ursprungligt skick. Ilagningarna har sedan målats med en gråvit oljegrundfärg och sedan fått en grågrönbeige marmorering med svarta streck och shatteringar i oljefärg. Locket ligger löst då inga spår efter att det skulle ha varit fastlimmat finns.

En ny innerkista till Sara Helldahls kvarlevor har tillverkats då man trodde att den ursprungliga kistan var värre skadad än vad den egentligen var. Kvarlevorna som låg på en halmbädd samt övrigt innehåll i kistan har flyttats över till den nya innerkistan av Statens rättsmedicinska avdelningen i Umeå.

Fotändan är något smalare än huvudändan. Kistan har tillverkats efter originalet. Till sidorna har gran använts liksom till den ursprungliga kistan men till botten och gavlar har fura använts då träslaget inte kunnat konstateras här. Den har sedan utvändigt målats med svart oljefärg. Locket är uppbyggt likt ett valmat tak med konkavt svängda sidor. Där skadorna varit omfattande har locket ersatts med nytt virke och de stiliserade liljekvistarna på kistans sidor samt metallstjärnor vilket locket var dekorerat med har satts tillbaka. De stjärnor som inte kunnat återanvändas har sparats. Locket har spikats fast med smidd spik. Den ursprungliga innerkistan bevaras i gravkoret.

Bild 7. Den gamla innerkistan för Sara Helldahls kvarlevor bevaras i gravkoret (bild 05m11(15)).

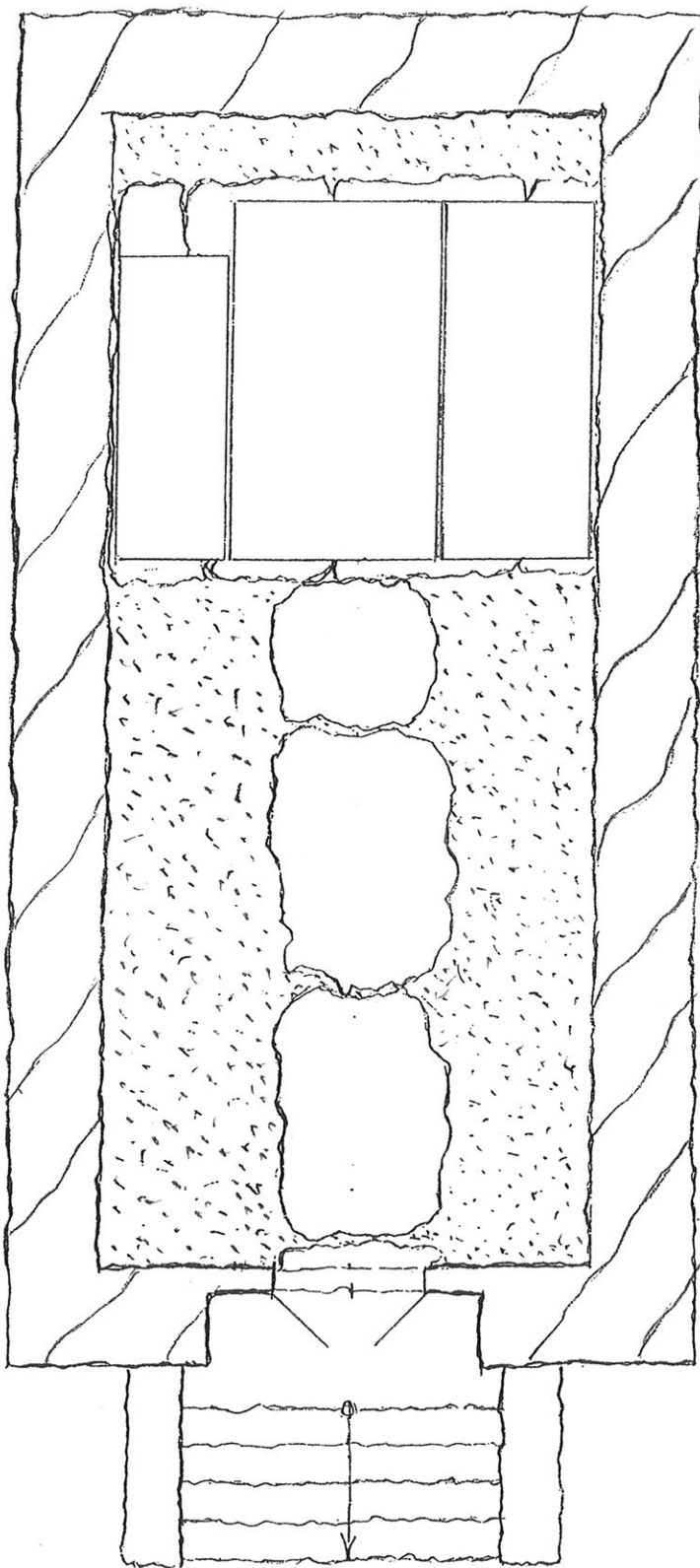
Den yttre sarkofagen har fått nya lejonassur av björk, de ursprungliga tassarna var även de av lövträ, osäkert vilket träslag. Tassarna har pluggats fast samt limmats. Ett nytt bakstycke har tillverkats av delar från långsidorna och spikats ihop och långsidorna är nytillverkade. Sarkofagen har sedan målats med en gråvit oljegrundfärg och fått en marmorering med mörka inslag. Nya delar har behandlats med Ljunga oljelasyr med pigment av grönumbra, bensvart och kromoxidgrönt.

Lagningarna är laserade och gör det möjligt för träets struktur att träda fram samt att man kan se vilka delar som är nya på sarkofagerna. Lasyren på sarkofagerna har sedan behandlats med en oljebaserad lack.

Bild 8. Sara Helldals sarkofag lagades i med nytt trä som målades lika det befintliga måleriet.

Sarkofagerna har efter åtgärd placerats på skifferhällar. Mellan skifferhällarna och sarkofagerna tillhörande makarna Fjellman ligger en betongplatta i varje hörn för att skydda sarkofagerna mot fuktvandring.

FÖRKLARINGAR

TRE SARKOFAGER UPPSTÄLLDA
PÅ PODIUM AV SKIFFERHÄLLAR

SKIFFERHÄLLAR

SORTERAT GÅRDSGRUS

FJELLMANSKA GRAVKORET NORRA BEGRAVNINGSPLATSEN ÖSTERSDUND

FÖRSLAG TILL PLANLÖSNING

PLAN SKALA 1:50 2004-04-28/EN

NORR 1:1, ÖSTERSUNDS KOMMUN

Fjellmanska gravkoret, Norra begravningsplatsen

Upprustning

Byggbeskrivning

Östersund 2001-11-15/EN

Bakgrund

Grav 50, eller Fjellmanska gravkoret är beläget på Norra begravningsplatsen i Östersund.

Fjellmanska familjens vilorum uppfördes år 1875.

Gravkoret är murat av natursten samt putsat i vit kulör. Längden är 860 cm, bredden 380 cm samt höjden vid ingången 155 cm över marknivå. På taket över ingången är ett 100 cm högt kors i konststen. Inne i gravkammaren står tre kistor. I kistan till höger vilar Anders Petter Fjellman (1824-1893). I den vänstra kistan A P Fjellmans syster, Sara Helldahl (1825-1874). Kistan i mitten är mycket större än de två andra, säkert dubbelt så bred. I den vilar A P Fjellmans hustru Brita född Sahlstedt (1820-1904).

A P Fjellman spelade en stor roll i stadens historia.

För framtida underhåll av gravkoret har familjen Fjellman inte avsatt några fonderade medel.

Vi står idag inför ganska omfattande underhållsarbeten.

Gravkorets läge i terrängen

Gravkoret/byggnaden ligger i öst-västlig riktning, nerschaktad till största delen, med en trappa (3 steg) ner till ingången i västra fasaden (se bild 1, 2, 8). Byggnaden är täckt med tak av koppar (bild 3, 4). Väggar putsade och avfärgade i vit kulör.

Marken mot södra fasaden är (som framgår av bild 6) belagd med mindre stenar, troligen är stensättning även utförd mot fasaderna, norr och öster.

MARKARBETEN

Av bildmaterialet framgår att byggnaden ligger lågt/nära marken. Fasad mot norr gränsar mot en slänt upp mot en häckplantering. Väggen/putsen blir därför extra utsatt för vatten. Att vatteninträngning förekommer i väggen framgår av bild 13. Vatteninträngning förekommer i ventilöppningen i vägg mot norr och öster.

Av bild 2 framgår att en poppel planterats vid korets södra hörn och till höger om trappan till ingången. trädet har växt och rotsystemet har tryckt in den högra stödmuren i trappan, se bild 12. Trappan och stödmuren är också hårt åtgångna av mark- och tjältryck.

Schakt, fyllning

En mindre schaktning runt byggnaden erfordras för att frilägga de putsade partierna, samt för att sänka (släntfoten) den befintliga markhöjden mot norrväggen, så att stensättningen frilägges mot norr och öster.

Efter att schaktningsarbetet utförts, görs en bedömning om extra dränering erfordras. Om det bedöms att extra dränering erfordras, läggs dräneringsledning runt huskroppen, avvattning från dräneringen med utlopp "i dagen" i slänt mot norr.

Dräneringens dagöppning avlutas med stenkummel. Återfyll mot hussocklar utföres med singel samt befintlig stensättning återställs.

Trappa

Trappa med stödmurar friläggs från schaktmassor. vid högra stödmuren avlägsnas trädrötter. Trappa och stödmurar omläggs. Dränering och återfyll utförs lika som byggnad.

HUSARBETEN

Stomme, ytterväggar.

Väggarna är murade av natursten samt spritkalkputsade och avfärgade i ljus kulör. Mindre sprickor och avflagningar i putsen förekommer. Avflagningar och sprickor i putsad takfot förekommer.

Puts- och avfärgning, ytterväggar

Putsens kalksammansättning analyseras, innan sprickor och avflagningar lagas i före avfärgning. Putsat listverk vid takfot – spruckna lösa delar slås ut, nytt listverk anläggs.

Yttertak

Bandtäckt yttertak i koppar uppvisar på några ställen stötskador vid takfot. Droppkanten bedöms för kort för vattenavrinning, med tanke på den flacka taklutningen. Bandtäckningen riktas upp där så erfordras. Förlängning av takfot utförs genom att nytt droppbleck/takfotsplåt i koppar monteras.

Ritning över bleckets utformning och montering upprättas för godkännande innan montering. Kolonner (i konststen) på tak i varje hörn (se bild 4).

Kolonnen i sydöstra hörnet har en kraftig stötskada (se bild 6).

Skadan rengörs och lagas.

Invändiga ytor/arbeten

Väggar

Väggar/valv putsad natursten, vitkalkad. Vatteninträngning förekommer vid ventilöppning med mindre bomytor och missfärgningar som följd. Se bild 13.

Golv

Det finns inga uppgifter på hur gammalt betonggolvet är.

Golv utfört genom putsad betong av jämning sprickor och bomytor förekommer i stor omfattning, (se bilderna 11, 13, 15).

Sprickorna i golvet har sannolikt orsakats av frostsprängningar i marken.

Förslag till åtgärd, golv

Betongavjämningen bryts upp och bortforslas. Skifferplattor med oregelbundna kanter (ej sågade) läggs på sandavjämning.

Åtgärd väggar

Bomytor slås ut, sprickor och bomytor ilagas. Väggar vitkalkas.

ÖVRIGT

I gravkoret står tre sarkofager uppställda på ett fundament, bestående av stora skifferskivor. Se bild 13, 15. På grund av sättningar i underlaget står sarkofagerna idag mycket ojämnt. Den mindre sarkofagen lutar kraftigt mot väggen p g a fukt i ytterväggen kan en begynnande rötbildning konstateras på sarkofagens vänstra sida.

Sarkofagernas ytterkista i ek är bemålad med ådringsteknik och en innerkista i zinkplåt. Målningen ser ut att vara i gott skick och kistorna behöver antagligen bara rengöras. Alla tre yttertråkistorna uppvisar skador i limmfogar och listverk. På den stor sarkofagen i mitten konstateras omfattande skador i lockets listverk. Under sarkofagen till höger, har en kraftig sättning uppkommit som fått till följd att locket ligger snett och zinkkistan skymtar. *

*/ Berikt. 2003-04-16 visade att sarkofagens botten är hel - någon sättning har ej uppkommit. Istället har ett zinklock sprickats på sarkofagens underdel. Tråkigen har man sedan ej fått på sarkofaglocket av trä / obehörig

Föreslagna åtgärder

Fundament riktas upp så att sarkofagerna står på ett plant underlag och inte kommer i beröring med ytterväggarna. Ytterkistorna i ek, listverk och fogar limmas.

Konservator undersöker kistorna i samband med att de lagas och utför erforderligt målnings underhåll.

Textbrickor på sarkofagerna rengörs.

Stålport

Stängning och låsning justeras. Stålport målad i svart kulör. Låsning genom bom och hänglås. Låsfunktionen trög att regla. Port- och smidesdetaljer borstas och målas efter justering.

RAPPORTSERIE – JAMTLI, 2010

ISSN 1654-2045

- 2010:1 Hunge kapell – Antikvarisk kontroll vid restaurering 2008-2009
Martina Berglund
- 2010:2 Älvros klockstapel – Antikvarisk kontroll vid restaurering 2009
Martina Berglund
- 2010:3 Lillhärjäbygget – Antikvarisk kontroll vid restaurering av Benladan 2009
Martina Berglund
- 2010:4 Högen – Antikvarisk kontroll vid restaurering av härbre (byggnad IX), 2009
Martina Berglund
- 2010:5 Ovikens gamla kyrka – Förundersökning av putsen på kyrkan och bogårdsmuren
Christina Persson
- 2010:6 Bröcklingberget – Kulturhistorisk karakterisering inför vindkraftpark
Amanda Jönsson
- 2010:7 Ängersjököen – Kulturhistorisk karakterisering inför vindkraftpark
Amanda Jönsson
- 2010:8 Exercishuset (Byggnad 16) –Antikvarisk kontroll vid fasadändring 2003
Martina Berglund
- 2010:9 Byggnad 19 – Antikvarisk kontroll vid exteriör restaurering 2005
Martina Berglund
- 2010:10 Byggnad 32 – Antikvarisk kontroll vid ombyggnad 2006–2007
Martina Berglund
- 2010:11 Byggnad 33 – Antikvarisk kontroll vid ombyggnad 2008–2009
Martina Berglund
- 2010:12 Skaftåsen-området – Kulturhistorisk karakterisering inför planerad vindkraftpark
Karl-Johan Olofsson
- 2010:13 Brynje 3:2 – Antikvarisk kontroll vid restaurering av loge 2006
Hampus Benckert
- 2010:14 Västerskucku 1:63 – Antikvarisk kontroll vid restaurering av loge 2006
Hampus Benckert
- 2010:15 Grafsgården – Antikvarisk kontroll vid restaurering av spåntak på ladugården 2004
Martina Berglund
- 2010:16 Byggnad 38 – Antikvarisk kontroll vid ombyggnad 2005 och 2007
Martina Berglund
- 2010:17 Skalspasset – Arkeologisk utredning inför exploatering av Skalspasset
Karl-Johan Olofsson

- 2010:18 Optands flygfält – Antikvarisk kontroll vid restaurering av tre hangarer, 2004
Martina Berglund
- 2010:19 Aspnäset 1:9 – Antikvarisk kontroll vid restaurering av boningshus, vedbod och kornlada 2004–2006
Martina Berglund
- 2010:20 Betelkapellet – Antikvarisk kontroll vid exteriör restaurering 2002–2007
Martina Berglund
- 2010:21 Billsta – Arkeologisk utredning av fastighet Hackås Hov 1:117, 2010
Amanda Jönsson
- 2010:22 Enafors turisthotell – Antikvarisk kontroll vid restaurering av södra fasaden 2009
Hampus Benckert
- 2010:23 Fjellmanska gravkoret - Antikvarisk kontroll vid restaurering 2003–2005
Christina Persson